

Людмила Студьонова

РЕПРЕСИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСОБЛИВИХ ВІДДІЛІВ НКВС ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ТА ВІЙСЬКОВИХ ТРИБУНАЛІВ У ПЕРІОД ВІД ЛІТА 1941 ДО ОСЕНІ 1943 РОКУ

DOI: 10.5281/zenodo.4394441

© Л. Студьонова, 2020. CC BY 4.0

*Метою даної статті є прагнення привернути увагу до маловивченої теми, а саме діяльності особливих відділів НКВС військових частин Червоної Армії влітку 1941, 1942 і восени 1943 рр. **Методологічно** робота побудована за принципом аналітичного та історичного підходів. **Наукова новизна:** вперше на підставі аналізу кримінальних справ трьох рядових воїнів Червоної Армії, уродженців Чернігівщини, відтворено репресивну діяльність Військових трибуналів. Із початком німецько-радянської війни особливі відділи НКВС військових частин, де служили фігуранти кримінальних справ, ухвалювали безпідставні обвинувальні висновки. **Висновки:** розгортання репресій спричинив виступ Й. Сталіна 3 липня 1941 р., у якому він закликав організувати нещадну боротьбу з дезертирами, панікерами, боягузами, поширювачами чуток, негайно віддавати їх суду Військового трибуналу, незважаючи на особи, та розстрілювати за антирадянську пропаганду. Особливі відділи НКВС військових частин не мали жодних обмежень у своїх діях. Показовими у цьому плані є долі трьох бійців Червоної Армії – Петра Яковича Отроценка, Олексія Ілліча Жабинського, народжених у с. Рябці Чернігівського району, та Федора Олександровича Атроценка, уродженця с. Хмільниця Чернігівського району.*

Проаналізовані кримінальні справи (№17540-ПФ і №8921-ПФ з фондів архіву УСБУ в Чернігівській області) та Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО. Ф.Р-8840, оп. 3, спр. 2138), порушені проти цих людей, засвідчують, що репресії в радянських військах були не менш масштабними, ніж проти цивільних громадян.

Щірі слова подяки Чернігівському районному осередку Національної спілки краєзнавців України за попередньо надану інформацію про П. Я. Отроценка, Ф. О. Атроценка та О. М. Жабинського, яка відіграла важливу роль у подальших пошуках.

Ключові слова: особливі відділи НКВС військових частин, Військові трибунали, контррозвідка «Смерш», вирок, П. Я. Отроценка, Ф. О. Атроценка, О. М. Жабинський, реабілітація.

Улітку 1941 р. в оточенні опинилися великі угруповання радянських військ. Червоноармійці, зайнявши кругову оборону, билися до останнього і, як правило, потрапляли в полон. Подібні свідчення містяться в німецьких джерелах. А вище військове командування та Генеральний штаб не могли отямитися. «Й. Сталін, його прибічники через відсутність зв'язку з військовими штабами не могли встановити істинних розмірів безладдя і хаосу, в які потрапили армії і фронти, приблизно кількість німецьких військ, техніки, що наступала»¹, – зазначали українські історики Володимир Кучер та Олександр Потильчак. У розвалі фронтів Й. Сталін звинувачував військове командування, бійців та командирів, які, на його думку, втратили волю до боротьби. Єдиний вихід він вбачав у застосуванні примусових репресивних методів. Про це вождь заявив у своїй промові по радіо 3 липня

¹ Кучер В. І., Потильчак О. В. Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: монографія. Київ, 2011. С. 9.

1941 р., а 16 липня підписав постанову, прочитану серед військових. У документі, з одного боку, мова йшла про героїчні вчинки воїнів, а з другого боку, – про те, що окремі командири та бійці, порушуючи присягу, «перетворюються на стадо баранів і у паніці тікають від знахабнілого ворога»². Розправа над ними як над зрадниками Батьківщини мала стати священним обов'язком. 17 липня 1941 р. Й. Сталін завізував спеціальну постанову «Про перетворення органів третього управління»³ в особливі відділи». Відповідно до цього документа особливі відділи у військових з'єднаннях підпорядковувалися наркому НКВС Л. Берії.

За даними Українського інституту національної пам'яті, «з 22 червня до 10 жовтня 1941 р. за вироками військово-польових судів співробітники НКВС розстріляли 10 201 червоноармійця, звинуваченого у боягузстві. За всю війну трибунали засудили 994 тис. червоноармійців, з яких 157 593 (понад 15 дивізій) розстріляли! У Вермахті за всю війну розстріляли 7 810 солдатів і офіцерів»³.

Яків Айзенштат, колишній секретар Військових трибуналів Ворошиловградського гарнізону в Україні, 12-ї армії Південного фронту та багатьох інших, так пояснив причину величезних масштабів знищення людей за вироками Військових трибуналів Червоної Армії під час Другої світової війни: «Роки радянської влади, роки сталінської диктатури і особливо жахливі 1937 і 1938 роки призвели до того, що людське життя в СРСР не коштувало ні гроша. До Військових трибуналів діючої армії в 1941 році прийшли судді, що брали участь у масових репресіях 1937 і 1938 років в якості членів цивільних судів, трибуналів, спецколегій обласних і крайових судів, трійок, особових нарад. Одягнуті у фронтову військову форму, вони не лише отримали можливість продовжувати той сталінський терор, в якому вони брали участь у мирний час, але й розширили його у фронтових умовах, де людське життя стало коштувати ще менше. Звісно, не всі члени Військових трибуналів були такими. Деякі прагнули виносити справедливі вироки. Але для суддів сталінського вишколу склалася особливо сприятлива обстановка»⁴. Справедливість висновків Я. Айзенштата знаходимо в архівно-слідчих справах, які покладено в основу цієї статті.

В архіві УСБУ в Чернігівській області перебувають на зберіганні дві такі справи. Одна за № 17540-ПФ стосується Петра Яковича Отрощенка, народженого в с. Рябці Чернігівського району в 1892 р. Друга – за № 8921-ПФ присвячена Федору Олександровичу Атрощенку, який народився в 1922 р. у с. Хмільниці Чернігівського району. Встановлено, що обидва фігуранти справ мали селянсько-бідняцьке походження, були безпартійними, працювали в колгоспі. Петро Отрощенко мав трикласну освіту та був одружений. Федір Атрощенко закінчив шість класів, але одружитися ще не встиг. Обидва були мобілізовані на фронт у серпні 1941 р.

Петро Якович Отрощенко все своє життя прожив у Рябцях і ніколи звідти не виїздив. Коли розпочалася війна, новоспечений червоноармієць, якому виповнилося сорок дев'ять років, уперше покинув рідні краї. Мобілізація привела його аж у підмосковні Хімки. Зараз це одне із великих міст-супутників Москви, а в 1941 р. – центр Хімкинського району Московської області. Хімки виявилися найближчим до Москви населеним пунктом, до якого дійшли німецькі війська. Тут був розташований авіаційний ремонтний завод № 84 ГВФ (цивільного повітряного флоту). Можна припустити, що червоноармієць 208-ї роти 3-го взводу 39-го окремого робітничого батальйону Петро Отрощенко разом із іншими вій-

² Там само. С. 20.

³ Третє управління в армії займалося питаннями контррозвідки.

³ Друга світова війна в історичній пам'яті України: (за матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [упоряд.: Л. Герасименко, Р. Пилявець]. Київ–Ніжин, 2010. С. 64.

⁴ Айзенштат Я. Записки секретаря Военного трибунала [Електронний ресурс]. London, 1991. С. 7–8. Режим доступу: https://vtoraya-literatura.com/pdf/aizenstat_zapiski_sekretarya_voennogo_tribunala.

ськовиками готував заводське обладнання для його перебазування до Ташкента. А, можливо, він виконував таку ж роботу на іншому авіаційному заводі – № 301. Однак не вдалося виявити жодної інформації про цей 39-й окремий робітничий батальйон. В одному підрозділі з Отрощенком служили Тимофій Данилович Герасименко, котрий народився в Рябцях у 1892 р., Михайло Федорович Жарий, 1893 року народження, мешканець Корюківки і командир відділення Микола Денисович Кузьмінський – уродженець с. Кудрівки Сосницького району, 1894 року народження. Ці троє людей стали головними свідками «контрреволюційної профашистської» діяльності Петра Отрощенка.

З листопада 1941 р. начальник особливого відділу НКВС АУВПС 20 лейтенант держбезпеки Кисельов розпочав слідчі дії проти Петра Яковича. Хто доніс органам про те, що Отрощенко мав німецьку листівку та читав її іншим солдатам, – невідомо. Перш ніж допитати його, Кисельов запросив характеристику. Цей документ підписали военком і політрук 39-го ОРБ, які наголосили на тому, що Петро Якович Отрощенко *«проявляє себе на роботі як ледар, при неодноразових зауваженнях про це боєць Отрощенко не справляється. Поводиться замкнуто, діє через інших. Вимагає перевірки в подальшому»*. Перший допит підозрюваного провів оперуповноважений особливого відділу НКВС 39-го ОРБ Захаров о тринадцятій годині 1 листопада 1941 р. в с. Подоліно Хімкинського району. На питання слідчого, звідки в нього з'явилася німецька листівка та чи має він її зараз, Отрощенко відповів: *«У мене в руках листівка була. Де ми працювали, я пішов по нужді і знайшов німецьку листівку. Я її підняв, вона була мокра, надірвана. В цей час до мене підійшов боєць Кузьмінський. Ми її порвали і кинули»*. Таке пояснення не задовольнило Кисельова. Він наполягав, що в себе вдома Отрощенко читав листівку присутнім. Хто вони? Петро Якович заперечував: такого факту не було.

За годину Захаров відновив допит. Він наполягав, що Отрощенко говорив неправду, і став вимагати розповіді, як все відбувалося насправді. Скупі рядки протоколу допиту породжують різні версії того, чому Петро Якович раптом почав зізнаватися в протилежному: *«Так, я вам говорив неправду. Я знайшов німецьку листівку і взяв її собі. На роботі я дав її почитати командирі відділення Кузьмінському. Коли ми прийшли додому, я цю листівку читав вголос у себе на квартирі. При цьому були присутні Герасименко, Жарий, Коробко, Сидоренко і Хільченко. Більше я нікому не давав читати і не показував німецьку листівку. Я її в той же день викуривав»*.

З листопада 1941 р. Захаров допитав Тимофія Герасименка. Він підтвердив, що добре знає Отрощенка, оскільки вони були уродженцями одного села Рябці та служили в одному взводі. Свідок зазначив, що часто сперечався з підозрюваним, так як йому багато чого не подобалося в радянському устрої. Також Т. Герасименко додав, що в минулому Отрощенко належав до міцних середняків, два його брати були розкуркулені, сам він тривалий час опирався вступу до колгоспу й зробив це лише через рік. Свідок нічого не повідомив про антирадянську діяльність Отрощенка, але розповів про факт спільного читання листівки, яку потім той розірвав, сказавши при цьому, що там написана правда.

Того ж таки дня на запитання Захарова відповідав Михайло Жарий. Він зізнався, що читав вголос листівку, яку йому показав Отрощенко. Потім її взяв Скрипка, за ним – Авраменко, Сидоренко й Пашко в присутності Петра Отрощенка та Миколи Кузьмінського. Потім вони повернули листівку тому, хто її знайшов.

Допитаний тоді ж Микола Кузьмінський підтвердив, що Отрощенко показав йому листівку 30 або 31 жовтня. Він начебто прочитав і повернув її Петрові, оскільки той сам просив це зробити. Поруч із ними у цей час інших бійців не було.

4 листопада 1941 р. Кисельов підписав постанову про арешт червоноармієця

Петра Яковича Отрощенка та взяття його під варту з огляду на те, що він розповсюджував серед бійців антирадянську нацистську листівку.

Німці дійсно скидали з повітря пропагандистські листівки з метою посіяти страх як у цивільного населення, так і серед військовиків. Вони мали на меті посилити занепадницькі настрої, створити позитивне уявлення про полон, спонукати до добровільної здачі, підірвати авторитет командирів і радянського керівництва, створити в цивільного населення лояльне ставлення до німецьких військовослужбовців. Листівки складали німецькі військові журналісти, перекладачі, працівники польових друкарень.

Ця картинка є прикладом такої нацистської агітки. Можливо, щось подібне потрапило до рук Петра Отрощенка. Сама листівка, яку він підібрав, в архівній справі відсутня. Коли слідчий сказав йому, що він обвинувачений у розповсюдженні німецької листівки, Петро Якович погодився з цим, однак відкинув твердження слідчого про те, що виконував чиесь завдання.

4 листопада 1941 р. начальник особового відділу НКВС АУВПС 20 лейтенант держбезпеки Кисельов підписав протокол про завершення слідства. Петра Отрощенка звинуватили в злочині відповідно до статті 58-10. ч. 2 КК РРСФР. Його справу було направлено військовому прокуророві для передачі суду Військового трибуналу. В обвинувальному висновку Кисельов зазначив, що Отрощенко перебуває під вартою в районному відділку міліції м. Хімки. Речові докази зі справи були відсутні. Тим не менше, 8 листопада о 21 год. 10 хв. відбулося судове засідання Військового трибуналу Московського військового округу в м. Хімки без участі сторін державного обвинувача й захисту. Свідки були ті ж самі – Герасименко, Жарий, Кузьмінський. Своїх досудових свідчень вони не заперечували. Петро Якович власну провину визнав, просив пом'якшити йому вирок і присягався, що більше таке не повториться. Троє військових юристів, члени суду Військового трибуналу Путько, Козлов та Александров вирішили долю немолодого червоноармійця, який по суті не став зрадником Батьківщини й навіть не думав про це.

За сорок хвилин, о 21 год. 50 хв., суд пішов на нараду. О 22 год. 25 хв. пролунав вирок, винесений судом Військового трибуналу: позбавлення волі терміном на десять років у виправно-трудовах таборах згідно зі статтею 58-10. ч. 2 зі втратою права виборця на три роки. О 22 год. 30 хв. судове засідання було оголошено закритим. Так за півтори години судді вирішили долю людини, яка лише підняла з землі німецьку агітку, прочитала її, показала іншим бійцям і знищила листівку. Петро Отрощенко не став дезертиром, не повів за собою жодної людини в німецький полон, проте його засудили. Формально офіцери НКВС були праві – країна воює, й діють закони військового часу. Але по суті вони зробили свою справу похапцем, аби в правильному руслі відзвітувати перед вищим начальством. Подальша доля червоноармійця Петра Отрощенка їх зовсім не хвилювала. А він зник, наче його ніколи не існувало на цьому світі. Не вдалося встановити, у якому таборі ГУЛАГу він утримувався, коли отримав волю, чи повернувся додому до своєї родини.

За півстоліття справою Петра Яковича Отрощенка займався слідчий підрозділ УКДБ у Чернігівській області. Оскільки не було виявлено факту здійснення

ним злочину, у травні 1996 р. Отрощенко був реабілітований. Проте знайти родичів Петра Яковича або встановити його долю слідчим не вдалося. Відповідно до обліків адресного бюро він не проходив. Можна лише здогадуватися, що з ним сталося.

Федір Олександрович Атрощенко також ніколи не залишав рідної Хмільниці. Він народився в великій сім'ї, його батько Олександр Михайлович і мати Олександра Прокопівна походили з селян. Окрім цього сина, у сім'ї виховували ще двох – Миколу, Григорія та доньку Лідію, яка була найменшою серед дітей. Федя Атрощенко після закінчення шести класів отримав професію тракториста й працював у колгоспі. Коли розпочалася війна, дев'ятнадцятилітнього парубка призывали до танкових військ. Потрапив він до 31-го навчального танкового полку, дислокованого в Чугуєві Харківської області. Наступ нацистів спонукав командування перевести підрозділ до Саратова. Ще до передислокації хтось із курсантів, а це було в серпні або на початку вересня 1941 р., розповів, що німці захопили в полон у Полтаві велику кількість наших вояків, зняли з них військову форму й відпустили деяких по домівках. Федір Атрощенко чув ці розповіді доволі часто. Серед курсантів були ще його ровесники, вихідці з Чернігівщини Володимир Петрович Панченко з Виблів Куликівського району, Павло Панасович Білобловський із Носівки, Іван Якович Оністрой із Церквища Олишівського району, Василь Павлович Гнилуша з Красилівки Олишівського району. Всі селянські діти мали освіту на рівні шести-семи класів, що для тих часів було достатньо пристойним рівнем. Між собою вони міркували так: якщо німці відпускають військових полонених, то їм краще було би залишитись в Україні й перебратися на Чернігівщину. А там життя б показало, що робити.

Полтавські чутки не були пропагандистськими. Завдяки архівним документам періоду Другої світової війни відомо, що майже до початку 1942 р. німецьке командування застосовувало практику звільнення з концтаборів деякої кількості червоноармійців рядового складу (особливо вихідців національних меншин СРСР та українців зокрема). Але згодом німці значно обмежили цю практику, оскільки на окупованих територіях поширювався партизанський рух, а колишні червоноармійці поповнювали партизанські загони або очолювали їх. Перед звільненням із табору полоненим видавали перепустки, а в квітні 1942 р. вийшов наказ: білети про звільнення повинні видаватися з позначкою терміну їхньої придатності до того дня, коли відпущений мусить прибути до місця проживання.

У Саратові курсанти пробули короткий термін. У березні 1942 р. вони прибули до Казані вже як курсанти 23-го окремого навчального танкового полку, який розпочав підготовку танкістів для експлуатації іноземної техніки. У складі діючої армії полк не перебував. На підставі наказу НКО від 18 червня 1943 р. підрозділ був розформований.

За півроку після прибуття до Казані доля відвернулася від Федора Атрощенко. У червні 1942 р. його заарештували як розповсюджувача антирадянської агітації. За твердженням слідчих, він неодноразово висловлював бажання перебратися до окупованої Чернігівської області. У нього з'явилися одномудці – Панченко, Білобловський, Гривко, О(А)ністрой і Гнилуша. Для слідчих особливого відділу НКВС при 23-му окремому навчальному танковому полку командир 3-ї роти Сироткін склав характеристику на Атрощенко, в якій зазначив, що він недисциплінований і потайний курсант, піддавався дисциплінарним стягненням, відбував покарання на гауптвахті, недолюблював дисциплінованих курсантів, на заняттях засинав, обіцянки виправитися не виконував, політично грамотний, але морально нестійкий.

13 липня 1942 р. слідчий ОВ НКВС Круфельд провів очні ставки між Федором Атрощенко і Володимиром Панченком, Федором Атрощенко і Павлом

Білобловським. Панченко зізнався в проведенні ним разом з Атрощенком антирадянської агітації на користь Німеччини. Обидва вони розповідали товаришам по службі, що німці місцеве населення не розстрілюють і над полоненими не знущуються. Також обвинувачені говорили, що в німців танки кращі за радянські, і це вони знають точно, оскільки ремонтували машини ворога власними руками. Атрощенко критикував радянську армію за погане харчування. Він говорив, що «якби німецьких солдатів так годували, вони б дідька з два так би воювали», а також, що можна би було відійти з радянськими військами й залишитися вдома. Звинувачені поширювали чутки, що німцям потрібні не лише наші землі, а й люди, тому вони нікого не чіпають. Атрощенко схвалив втечу чернігівця Глебова.

Так співробітники ОВ НКВС 23-го ОНТП «викрили» всередині полку організацію, яка проводила пронацистську пропаганду й намагалася зрадити Батьківщині в умовах фронту. Обвинувальний документ був складений 19 липня 1942 р. заступником начальника ОВ НКВС 23-го ОНТП лейтенантом ДБ Крульфельдом. Курсанти Панченко, Гривко, Білобловський повністю визнали його, Оністрій, Гнилуша та Атрощенко – частково. Потім документ був переданий військовому прокурору Казанського гарнізону для суду Військового трибуналу.

12 серпня 1942 р. Військовий трибунал Казанського гарнізону засудив В. Ф. Панченка, П. П. Білобловського, І. Я. Оністрою за статтями 19-58-1«б», 58-10 ч. 2 та 58-11 КК РРФСР до ув'язнення у виправно-трудовах таборах терміном на 10 років. Федір Атрощенко був засуджений до семи років ув'язнення без конфіскації майна з позбавленням виборчих прав на три роки. Його утримували в Казанській в'язниці № 2, де він помер 28 лютого 1943 р. Його батько після війни розшукував сина, але марно. Сліди його були виявлені лише на початку 1960-х рр., а в 1963 р. Федір Олександрович Атрощенко був реабілітований.

Долі інших бійців склалися так. Василь Якович Гривко з Чемера, на той час Олишівського району, втік з-під варті і був оголошений Всесоюзний розшук. 17 серпня 1944 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила щодо нього у зв'язку з мобілізацією на фронт відстрочку виконання вироку до закінчення військових дій. У бою В. Гривко отримав тяжке поранення та помер у шпиталі. На той момент йому виповнився лише двадцять один рік. Володимир Панченко та Іван Оністрій померли в одному з таборів, на жаль, невідомих, у 1943 р. Павло Білобловський – єдиний із цієї групи «контрреволюціонерів» повністю відбув термін покарання й 26 травня 1952 р. вийшов на свободу. Подальша його доля невідома.

Обидві архівно-слідчі справи, розглянуті в цій публікації, зайвий раз засвідчують жорстокість тодішньої каральної системи, яка поставилася до цих дев'ятнадцятилітніх юнаків, керуючись суто пропагандистськими установками: контрреволюціонер, антирадянський елемент, пронацист і тому подібне. Однак розмови, які вони вели між собою, прийшли до них від простих людей. Такі настрої були в громадянському суспільстві в цілому. На жаль, у чутках інколи містилася гірка правда.

Архівно-слідча справа ф. Р-8840, оп. 3, спр. 2138 Державного архіву Чернігівської області розкриває трагізм ще однієї долі звичайного солдата Червоної Армії пекучого літа 1941 року. **Олексій Ілліч Жабинський** народився в 1911 р. в с. Рябці Чернігівського району в родині селянина-середняка. Заарештований він був 16 жовтня 1943 р., і під час допиту повідомив слідчим відділу контррозвідки НКО «Смерш» 61-ї армії генерала П. Белова, яка брала участь у визволенні Чернігова, що закінчив сільську школу та курси бухгалтерів. Мобілізований він був 25 або 26 липня 1941 р. (точної дати не вказав) Чернігівським райвійськкоматом. На службу О. Жабинський прибув до 176-го армійського запасного стрілецького полку Київського Особливого Військового Округу (КОВО). Цей полк формувався у м. Проскурові (нині – м. Хмельницький) і був укомплектований рядовими

солдатами та молодшими командирами. Серед солдат значну частину становили ненавчені військової справи люди. А от О. Жабинський мав воїнське звання старшого сержанта і, отже, міг командувати відділенням. 176-й полк мав розпочати передислокацію в напрямку м. Козятин Вінницької області за маршрутом: Лєтичів–Дяківці–Бобрик–Калинівка– Козятин. Невідомо, чи дістався полк 6 липня 1941 р. до пункту призначення, оскільки 8 липня німці захопили Проскурів. 176-й армійський запасний стрілецький полк відступав з тяжкими боями й опинився в м. Лубни Полтавської області. У вересні надійшов наказ відходити до Миргорода, але полк опинився в оточенні. За словами О. Жабинського, зав'язався нерівний бій із німцями. Він отримав контузію та потрапив до полону. Одному слідчому Олексій повідомив, що не міг орієнтуватися, і тому так сталося, а іншому – що здався добровільно, аби врятувати власне життя. Колону військовополонених окупанти погнали в напрямку Лубен. Це був моторошний шлях через Хорол, Семенівку, Кременчук до селища Павлиш Кіровоградської області. Тут бранців завантажили в ешелон і повезли на станцію Знамянка. Звідси колона рушила на Кіровоград, Ново-Українку і, нарешті, прибула до м. Бобринець Кіровоградської області. Полонених військовиків розподілили в колгоспи не більш ніж 50 осіб у кожний.

До початку грудня 1941 р. Олексій працював на сільськогосподарських роботах у селі, яке розташоване за 19 км від Бобринця. Серед бранців поширилися чутки, що їх незабаром відправлять до таборів, а звідти – або на службу до німців, або на роботу до Німеччини. О. Жабинський вирішив тікати. Втеча відбулася без зайвих труднощів, оскільки жодної охорони в колгоспі не було. Наприкінці грудня 1941 р. втікач прибув до Чернігова, де проживав до війни з дружиною Катериною Данилівною, молодшою від нього на дванадцять років, і неповнолітньою донькою. Оскільки місто лежало в руїнах і не вистачало продовольства, то подружжя вирішило оселитися в Рябцях, у мами Олексія – Анастасії Сидорівни.

На допиті слідчий запитав О. Жабинського, чи затримували його німці, коли він ішов до Чернігова. Затриманий відповів, що обходив їх стороною. У Рябцях він працював обліковцем німецького заготівельного відділу до жовтня 1942 р. О. Жабинський приймав від населення податки картоплю, іншими продуктами та виконував різні сільгоспроботи. За це німці платили йому 300 рублів на місяць. На запитання, чому, тікаючи з полону, він не шукав шляхів до частин Червоної Армії або до партизанів – Жабинський відповів, що мав слабке здоров'я, а ще боявся загинути. У відповідь на питання, як так сталося, що його, Олексія Жабинського, завербувало гестапо, слідчий почув наступне. У листопаді 1942 р. бургомістр Дмитро Дорошенко* вручив йому повістку з вимогою прибути в Чернігів на вул. Коцюбинського, 40 у приміщення міської шутцполіції, яку очолював П. П. Шихуцький (у 1956 р. розшукувався кадебістами).

Іншому слідчому Жабинський сказав, що зустріч із вербувальником-німцем відбулася у приміщенні поліції безпеки за адресою вул. Шильмана, 38-а. Розмова відбувалася через перекладача. За словами Олексія, прізвища обох він не запам'ятав. Він підписав зобов'язання на співпрацю й отримав псевдо «Р-2». Зібрані матеріали про дислокацію партизанів та про неблагонадійних людей агент мав у письмовій формі передавати вербувальнику. Однак виконати завдання Жа-

* Після вигнання німецьких окупантів із території Чернігівщини від січня 1944 р. Дмитро Пилипович Дорошенко воював у лавах Червоної Армії рядовим червоноармійцем, був нагороджений орденом Червоної Зірки та двома медалями «За відвагу». 17 квітня 1950 р. його засудили на двадцять п'ять років позбавлення волі у ВТТ. 21 березня 1955 р. Судова Колегія з кримінальних справ Верховного Суду СРСР переглянула справу Дорошенка з метою знизити йому строк покарання. Як учаснику бойових дій, відзначеному високими урядовими нагородами, йому винесли інший вирок – вісім років ВТТ без позбавлення його громадянських прав і конфіскації майна. Подальша доля Дмитра Дорошенка невідома.

бинський не зумів, оскільки партизани до Рябців не заходили, а тому обмежився тим, що написав характеристики на бургомістра села Дмитра Дорошенка, який до війни очолював кооперацію, на поліцаїв Володимира Садового – колишнього залізничника – і Кирила Шурпу*. Він не запам'ятав, що саме написав про останнього, а щодо всіх інших відзначив, що вони добросовісно виконують обов'язки, покладені на них новою владою.

Олексій Жабинський утримувався в польовій в'язниці відділу контррозвідки «Смерш» 61-ї армії. Під час слідства колишній старший сержант визнав свою провину. 23 жовтня 1943 р. відбулося попереднє засідання Військового трибуналу 61-ї армії. Слідча, капітан Анна Новікова, в обвинувальному висновку наполягала передати справу Олексія Ілліча Жабинського до суду за статтею 58-1«б» – зрада Батьківщині з боку військовослужбовця. Такі злочини каралися розстрілом з конфіскацією всього майна. Доповідачі помічник військового прокурора Овчинников і голова Військового трибуналу 61-ї армії гвардії полковник юстиції Мельниченко з таким висновком не погодились. Жодних речових доказів проти Жабинського під час слідства не було виявлено. Звинувачення підсудного у шпигунстві було складено лише на підставі його власного зізнання та жодними іншими доказами не було підкріплено. Зі справи не випливало, що Жабинський проводив будь-яку антирадянську діяльність, а свідчення про вербування не могло слугувати достатнім доказом провини. Та й залучити до справи підписаний Жабинським папір було неможливо з об'єктивних причин, оскільки при відступі німці в першу чергу рятували документи.

Як підсумок, відсутня документальна база для відправлення цієї справи до суду змусила слідчих керуватися статтею 239 КК РРФСР. Її санкція передбачала припинення справи зі звинувачення Олексія Ілліча Жабинського за статтею 58-1«б» на підставі статті 4 п. 5 КПК РРФСР та звільнення його з-під варті. Тим не менше, Військовий трибунал 61-ї армії засудив його до десяти років таборів. Вирок був оголошений 29 листопада 1943 р. без права оскарження.

Олексій Жабинський опинився в одному з інтинських таборів Комі АРСР Російської Федерації. Після завершення терміну ув'язнення Олексій Ілліч був відправлений на поселення до м. Інта. Незабаром до нього дозволено було приїхати дружині з дочкою. Інформація про місце роботи Жабинського в справі відсутня. Припускаємо, що це могла бути одна із копалень. Відомо, що він проживав по вулиці Нова, 36, кв. 2.

Життя в СРСР у політичному сенсі помітно змінилося лише після смерті Сталіна. 21 квітня 1955 р. Олексій Ілліч написав скаргу на ім'я військового прокурора Київського військового округу, в якій відмовився від усіх своїх свідчень під час слідства й на суді Військового трибуналу 61-ї армії. Він наголосив, що протоколи допитів підписав під фізичним тиском з боку слідчого**, підписку на співпрацю з окупантами не давав, і псевдонім йому ніхто не присвоював. Розпочався перегляд

* Володимир Петрович Садовий теж народився в Рябцях у 1910 р. в сім'ї багатого селянина (куркуля). У січні 1942 р. він добровільно вступив до поліції, у вересні 1943 р. втік разом із німцями й у Німеччині працював зчіплювачем вагонів. У грудні 1944 р. В. Садовий став бійцем РОА – армії Власова. У травні 1945 р. він опинився в полоні союзницьких військ. Наприкінці 1946 р. Садового повернули до СРСР. Він знайшов притулок у Киргизькій РСР (Джелалабадська область). Його шукали й виявили співробітники держбезпеки. Заарештований В. Садовий 6 серпня 1948 р. і засуджений до двадцяти п'яти років позбавлення волі. Подальша доля цієї людини також невідома. Кирило Власович Шурпа проживав на території Рябцівської сільради з 1937 р. Під час війни він служив у поліції, брав участь в облавах на партизанів, відганяв для німецької армії домашню худобу. Шурпі вдалося сховатися на території Московської області, де його заарештували. 12 липня 1949 р. Військовим трибуналом Київського військового округу він був засуджений до двадцяти п'яти років ВТТ. К. Шурпу не врятувала служба в Червоній Армії з 1943 р. А далі – повне забуття.

** Опитана пізніше колишня слідча Військового трибуналу 61-ї армії Анна Новікова заперечила цей факт і сказала, що зовсім не пам'ятає Олексія Жабинського. У країні розпочалася реабілітація незаконно репресованих людей і, ймовірно, Анна Новікова почала побоюватися за свою долю.

справи Жабинського, в рамках якого було опитано свідків – його односельців. Усі засвідчили, що їм нічого невідомо про співпрацю Олексія Жабинського з окупантами. Сам же фігурант пояснив, що його дійсно двічі викликали в поліцію, але для профілактичної бесіди.

29 травня 1956 р. військовий прокурор КВО генерал-майор юстиції І. Бударгін направив протест до Військового трибуналу Київського військового округу. Він просив членів трибуналу скасувати вирок Військового трибуналу 61-ї армії щодо Олексія Ілліча Жабинського, який був ухвалений лише на основі свідчень самого фігуранта справи, без жодних речових доказів та показів свідків.

26 червня 1956 р. протест генерала Бударгіна задовольнили. 30 червня 1956 р. Військовий трибунал Київського військового округу надіслав начальнику Інтинського райвідділу міліції офіційний лист про рішення ВТ КВО з додатком довідки про реабілітацію Олексія Ілліча Жабинського. Ці документи були йому вручені під розпис 26 липня 1956 р. Так завершилася для цієї людини епопея, розпочата в вересні 1941 р. На жаль, подальша доля цієї людини залишається невідомою.

У підсумку залишається констатувати, що розсекречені архівно-слідчі справи засвідчують, що репресії у радянських військах були не менш масштабними, аніж проти цивільного населення.

References

Kucher, V. I. and Potilchak, O. V. (2011). *Ukraine 1941–1944: trahediia narodu za fasadom Sviashchenoi viiny: monohrafiia*. [Ukraine 1941–1944: the tragedy of the people behind the facade of the Holy War: a monograph]. Kyiv, Ukraine.

Druga svitova viina v istorychnii pamyati Ukrainy: (za materialamy Ukrayinskoho instytutu natsionalnoi pamyati) [The Second World War in the historical memory of Ukraine: (based on the materials of the Ukrainian Institute of National Memory)]. (2010). L. Gerasimenko, R. Pylyavets (Eds.). Kyiv-Nizhyn, Ukraine.

Aizenshtat, J. (1991). *Zapyski sekretarja Voennogo tribunala* [Notes of the Secretary of the Military Tribunal]. London, 7–8. Retrieved from: <https://vtoraya-literatura.com>.

Студьонова Людмила Валентинівна – бібліотекар відділу краєзнавства Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України (просп. Миру, 41, м. Чернігів, 14000, Україна).

Studionova Liudmila V. – librarian of the Department of Local Lore at the V. G. Korolenko Chernihiv Regional Universal Scientific Library, a member of the National Union of Local History Studies of Ukraine, Honored Worker of Culture of Ukraine (41 Myru avenue, Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: l72018@ukr.net

REPRESSIVE ACTIVITIES OF NKVD MILITARY UNITS OF THE RED ARMY AND MILITARY TRIBUNALS IN THE PERIOD FROM SUMMER OF 1941 TO AUTUMN 1943

*The purpose of this article is to draw attention to the little-studied topic of the activities of the NKVD personnel units of the Red Army in the summer of 1941, 1942 and autumn 1943. Methodologically, the work is based on the principle of analytical and historical approaches. **Scientific novelty.** For the first time, the repressive activities of military tribunals were reproduced on the example of three fates of ordinary Red Army soldiers, natives of Chernihiv region. **Conclusions.** This was facilitated by Sta-*

lin's speech on July 3, 1941, in which he called for a ruthless struggle against deserters, panickers, cowards, and rumors, and to bring them immediately before the Military Tribunal, regardless of their identity. Shoot for counter-revolutionary conversations. The NKVD's military units had no restrictions on their actions. The fates of three Red Army soldiers are significant – Petro Yakovlevich Otroshchenko, Oleksiy Ilyich Zhabynsky, born in the village of Riabtsi, Chernihiv district, and Fedor Oleksandrovych Atroshchenko, a native of the village of Khamilnytsia, Chernihiv district.

Analyzed archival and criminal cases under №17540-PF and №8921 PF from the funds of the archive of the USBU in Chernihiv region and the State Archives of Chernihiv Oblast (SACHO. FR-8840, op. 3, spr. 2138), filed against these people, testify that the repression in the Soviet army was no less striking than in civil society.

Sincere words of gratitude to the Chernihiv district branch of the National Union of Local Historians of Ukraine for the previously provided information about P. Ya. Otroshchenko, F. O. Atroshchenko and O. M. Zhabynsky, which played an important role in further research.

Key words: NKVD personnel units of military units, Military tribunals, Smersh counterintelligence, sentence, P. Ya. Otroshchenko, F. O. Atroshchenko, O. M. Zhabynsky, rehabilitation.

Дата подання: 27 вересня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 26 листопада 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Студьонова Л. Репресивна діяльність особових відділів НКВС військових частин Червоної Армії та Військових трибуналів у період від літа 1941 до осені 1943 року. *Сіверянський літопис*. 2020. № 6. С. 126–135. DOI: 10.5281/zenodo.4394441.

Цитування за стандартом APA

Studionova, L. (2020). Represyivna diialnist osobovykh viddiliv NKVS voinskykh chastyn Chervonoj Armii ta Viiskovykh trybunaliv u period vid lita 1941 do oseni 1943 roku [Repressive activities of NKVD military units of the Red Army and Military Tribunals in the period from summer of 1941 to autumn 1943]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, 126–135. DOI: 10.5281/zenodo.4394441.

